

משנה שביעית פרק ג

Mishnah Shevi'it, chapter 3

(1) [Fertilizing a field during *shemittah* is Rabbinically prohibited. The normal manner in which a field was fertilized was as follows: One would collect manure and other refuse, piling it into a large heap on the field. After it decomposed, it was spread out over the field. Not only was fertilizing a field during *shemittah* prohibited, but even to remove manure from the yard to the dung-heap in the middle of the field was also prohibited since this could be mistaken as belonging to the fertilization process.] When may manure be brought out [from the yard] to the dung-heaps [in the fields, and no longer be mistaken for fertilizing]? At such time when the workers [who fertilize fields and violate *shemittah*] cease their work [i.e., when the season for spreading manure has passed]; these are the words of Rabbi Meir. Rabbi Yehudah says: When the manure has dried up. Rabbi Yose says: When it [starts to dry and] becomes [lumpy and] knotted.

(2) [When it becomes permissible] what quantity of dung may be heaped? Three heaps of dung to every *beit se'ah* [an area of 50 x 50 cubits, consisting of a minimum of] ten baskets of a *letek* [which is one half *kor* or 15 *se'ah*] each. You may add to the number of baskets, but not to the number of heaps [more than three heaps has the appearance of spreading fertilizer on the field]. Rabbi Shimon

רבנו עובדיה מברטנורא

א מאימתי מוציאים זבלים לאשפות. דרך עובדי אדמה לבנוס הזבל למקום אחד בשדה ועושה שם אשפה גדולה עד שהוא מפזרו בשדה לזבלה: **משיפסקו עוברי עבירה.** לעבוד את הארץ בשנה השביעית וקודם שיפסקו עוברי עבירה, אסור, שלא יאמרו מעוברי עבירה הוא, ולזבל שדהו הוא מוציא. ויש ספרים שכתוב בהם עובדי עבודה, והיא היא: **משייבש המתוק.** משיהיה יבש הזבל שנתן מתיקה לפירות: **משיקשר.** כשמתחיל להתייבש מתעבה ונעשה קשירים, וקרובים דבריהם להיות שוים. ובירושלמי מפרשו, משייבש המתוק, סדקין שבבקעה כשהמטר יורד מתמלאים מים ואינם מתייבשים אלא לאחר זמן, ונקראים מתוק על שם מתקו לו רגבי נחל (איונ כא): **ב משפלות.** קופות שמוציאין בהם זבלים, שכל משפל מחזיק לתך שהוא משאוי של חמור, והלתך חצי כור, חמש עשרה סאין: **מוסיפין על המשפלות.** נתון באשפה אחת משפלות כמו שהוא רוצה: **ואין מוסיפין על האשפות.** לעשות יותר משלש אשפות בבית סאה שלא יראה כמזבל את השדה: **רבי שמעון**

says: [One may add] also to the number of heaps [since he maintains that heaps piled high do not look like one is spreading fertilizer, the *halachah* does not follow Rabbi Shimon].

(3) A man may deposit in his field three heaps of dung to every *beit se'ah*; more than this is also permitted [even

if there are less than ten basketfuls per heap, provided there are at least three basketfuls per heap]; these are the words of Rabbi Shimon (see Tosfot Yom Tov). The Sages forbid [more than three heaps per *beit se'ah*] unless he lowers [the heap] three [handbreadths into the ground] or raises [it] three [handbreadths above the ground, thus clearly indicating, that this heap is not for fertilizing purposes]. A person may pile up all [three heaps of ten basketfuls each of] the manure into one [large] stockpile [and even add onto it, thus in one major pile, he may gather more than in three separate piles]; Rabbi Meir forbids [adding more than would be permitted in three individual piles], unless he lowers [the heap] three [handbreadths into the ground] or raises it three [handbreadths above the ground]. If he had a small amount [not sufficient for the minimum pile mentioned above], he may [bring it out to the field and] constantly add to it. Rabbi Elazar ben Azariah forbids [moving to the field anything less than a

רבנו עובדיה מברטנורא

אומר אף על האשפות. מוסיפין, כיון שיש צבור גדול במקום אחד לא מחזי כמזבל. ואין הלכה כר"ש: ג' יתר מכאן. משלש [אשפות] מותר, והיינו דר' שמעון דרישא, והשתא אתא לאשמועינן דשרי ר"ש אפילו אין עשר משפלות ובלבד שלא יהיה בה פחות משלש, דאף על פי שיש מעט זבל באשפה, וסלקא דעתך אמינא דמודה ר"ש דאם מוסיף האשפות נראה כמזבל, קא משמע לן דלא מחזי כמזבל הואיל ואינו מפורו: עד שיעמיק ג'. שיעמיק מקום האשפה, או יגביה משאר הקרקע ג' טפחים, שיהיה ניכר דלכנוס הזבל למקום אחד הוא עושה ולא לזבל את השדה: עושה אדם את זבלו אוצר. אותם שלש אשפות של שלשים משפלות יכול לעשות אותם אשפה אחת ולהוסיף עליהם כמו שירצה, דלא תימא כי היכי דאסור יותר משלש אשפות לבית סאה, הכי נמי אסור יותר משיעור ג' אשפות במקום אחד: ר"מ אוסר. בירושלמי מוכח דביותר מכשיעור בלבד אוסר ר"מ, אבל בכשיעור השתא בשלשה מקומות מותר, במקום אחד לא כל שכן. ואין הלכה כר"מ: היה לו דבר מועט. שאין לו להוציא בפעם א' כשיעור המפורש לעיל מוציא אותו מעט ומוסיף עליו והולך:

full-sized heap which is ten basketfuls, since this appears as though he is fertilizing his field] unless he lowers [it] three [handbreadths into the ground] or raises [it] three [above the ground], or he deposits [it] on rock [thus indicating, that it is for storage purposes only.

(4) One who [has no other place to keep his animals and] makes pen enclosures in his fields [intending to remove the manure collected there to the heaps; had this been with the intent to use the manure as fertilizer, it would be forbidden]; makes an enclosure two *se'ah* in an area [5,000 square cubits]. Then [when this area becomes full of manure] he removes [the fences of] three sides [i.e., the western, southern and eastern fences], leaving the middle side [i.e., the north fence, then he refences the three sides opposite the remaining north fence so that it now becomes the southernmost fence of the new corral]; he will then have enclosed an area of four *se'ah* [i.e., he may have an area of four *se'ah* fully manured before he is required to remove it to the heaps]. Rabbi Shimon ben Gamliel says: [He may repeat this procedure again to manure] an area of eight *se'ah*. If his entire field is only four *se'ah* in area, he must allow a portion of it to remain [open] for appearance's sake [lest it appear that his primary intention was to fertilize his field]. He then removes the manure from the enclosure, placing it in his field in [three heaps per *se'ah* as is] the [permitted] manner of those who store manure in their fields.

(5) [It is Rabbinically forbidden to remove stones from a field in preparation for

רבנו עובדיה מברטנורא

ר"א בן עזריה אוסר. שמא לא יהיה לו זבל יותר ונראה כמזבל שדהו, עד שיוציא עשר משפלות כאחת, או עד שיעמיק ג' או יגביה ג', שכיון שאותו מקום משונה משאר השדה לא מחזי כמזבל, וכן אם נתנו על הסלע שאינו ראוי לזריעה: ד' המודייר שדהו. לשון דיר של בהמות שאין לו מקום פנוי להעמיד בהמותיו אלא שם ואינו מתכוין לזבל שדהו בענין זה, ודעתו להכניס הזבל לאשפות אחר כך: סהר. כמו סחר היקף של מחיצה סביב הצאן; עוקר ג' רוחות. כשנתמלאה הסהר זבל, עוקר מן הסהר ג' רוחות וחוקפן לצד אחר של אמצעית ומדייר שם כמו כן בית סאתים. ועושה אשפות בתוך שדהו ג' אשפות לבית סאה כדאמרו: נמצא מדייר בית ד' סאים. סאתים מצד זה של מחיצה אמצעית וסאתים מצד אחר, ואשמועינן מתני' דשרי לדייר בית ארבעת סאין קודם שיעשה ממנה אשפות, אבל טפי, לא, שלא יאמרו לדייר שדהו מתכוין: מפני מראית העין. שלא יהא נראה

אוסר, עד שיעמיק שְלֹשָׁה, או עד שיעגביה שלשה, או עד שיתן על הסלע: ד' המדיר את שדהו, עושה סהר לבית סאתים, עוקר שלש רוחות ומניח את האמצעית. נמצא, מדיר בית ארבעת סאין. רבן שמעון בן גמליאל אומר, בית שמונת סאין. היתה כל שדהו בית ארבעת סאין, משיר ממנה מקצת, מפני מראית העין. ומוציא מן הסהר ונותן לתוך שדהו כדרך המזבלין: ה' לא יפתח אדם

plowing or sowing during *shemittah*. However, where it is evident that one is removing the stones for building purposes, it is permitted.] A man may not open a stone-quarry within his field for the first time [i.e., building stone that is covered by earth, in a field, may not be exposed for the first time through removing the stones,

since this appears to one observing as removing the stones in preparation for plowing], unless there are [exposed] three layers [of stones already], each three [cubits long], three wide and three high, together measuring twenty-seven [individual] stones [with the dimensions of 1 X 1 X 3 cubits. Once such an area is already exposed it is readily apparent that it is a stone-quarry and that any removing the stones there is for building purposes only].

(6) A [stone] wall containing [at least] ten stones, each [so heavy that it could only be] carried by two men, may be [completely] removed [i.e., even the smaller stones and we do not fear lest it appear as if he is clearing this area for sowing purposes,] provided that this wall is [at least] ten handbreadths high; less than this amount [is regarded as a quarry, and it] may be removed and razed to within one handbreadth of the ground [the bottom layer of stone may not be cleared to expose the earth underneath in order that the site remain unfit for sowing]. Regarding what is this said? [To the removal] from his own field, but from that of another, he may remove whatever he wishes [the reason being, that no one will suspect that he is removing stones from a fence or a quarry for plowing

רבנו עובדיה מברטנורא

כמתכוין לזבל שדהו אם עושה את כולה סחר: כדרך המזבלין. שלש אשפות לכל בית סאה. ואין הלכה כרבן שמעון בן גמליאל: ה' מחצב. מקום בתוך שדהו שחוצבין ממנו אבנים לבנין, אם היה מכוסה עפר ולא היה נראה, אין פותחין אותו בתחלה בשביעית, שהרואה אומר לתקן שדהו הוא עושה כדי לזרוע בתוכו ולא להוציא האבנים לבנין: עד שיהא בו ג' מורביות. שיהיו נגלים ונראים מאותו מחצב קודם שביעית שלש שורות של אבנים שכל שורה מהם ג' אמות אורך ושלש אמות רוחב ברום שלש אמות, שנמצאו שם תשעה אבנים שכל אבן היא אמה על אמה ברום שלש, וכן בכל שורה ושורה, הרי עשרים ושבע אבנים לשלש שורות, ובהכי ניכר שלצורך אבנים לבנין הוא מוציאם ולא לתקן שדהו: ו' של משאוי שנים שנים. שיש בכל אחת מהן משאוי שני בני אדם: הרי אלו ינטלו. כולן ואפילו הקטנות שבהן ולא מתחזי כמפנה הגדר לעשות מקומו שדה: פחות מכאן

purposes in a field that does not belong to him]. Regarding what is this [the law prohibiting the opening of a quarry of Mishnah 5 and the law of the stone wall] said? Regarding a case where the removal [of the stones] was not begun before the eve of the seventh year, but if he had begun on the eve of the seventh year [while still in the sixth year], he may remove whatever he desires.

(7) Stones [even small ones] which the plow [will] dislodge, or that had been covered and are now exposed [by the plow], may be removed if there are among them at least two, [so heavy that each could only be] carried by two men. One clearing stones from a field may remove only the top layers, but must leave those touching the ground [thereby showing that he has no sowing intentions]. And so, too, in the case of a heap of pebbles, or a pile of stones: He may remove the top layers, but must leave those touching the ground. If, however, there is rocky soil or stubble underneath, [unsuitable for sowing] they may be removed.

(8) One may not construct steps leading to ravines [where rain collects for irrigation purposes] in the sixth year, after the cessation of the rainfalls, for this would be [a case of] improving the fields for the seventh year [since this appears like one preparing to use the water for illegal irrigation in the seventh year]. However, in the seventh year itself, they may be built after the rains have ceased,

רבנו עובדיה מברטנורא

מחצב. ואינו נוטל כולו אלא גוממו ומניח מן הסלע בארץ טפח כדי שלא יהא ראוי לזריעה: **במה דברים אמורים.** האי דלא יפתח מחצב, והאי דגוממו: **מה שהוא רוצה ליטול.** דלא מחזי כמתקן שדה, כיון דלאו ידידה הוא. ואפילו בשלו נמי לא מחזי כמתקן שדה אם התחיל ליטול מערב שביעית: **ז שזעזעתן המחרישה.** ואפילו לא זעזעתן אלא שעתידה לזעזען הוי כאילו זעזעתן: **הרי אלו ינטלו.** כולן, אגב אותן שתיים: המסקל שדהו. שמסלק האבנים מן השדה, לשון סקלו מאבן (ישעיה סג): **ומניח את התחתונות הנוגעות בארץ.** דבכהאי גוונא לא מחזי כמתקן שדה: **רגגיר של צרורות וגל של אבנים.** קטנות: **אם יש תחתיהן סלע או קש.** לא מחזי כמתקן בין דאין המקום ראוי לזריעה: **ח אין בונין מדרגות.** מעלות על פני הגאיות שלא יחליקו בידידתן לקחת המים

דברים אמורים, בזמן שלא התחיל בו מערב שביעית. אבל אם התחיל בו מערב שביעית, מה שהוא רוצה, נוטל: **ז אבנים שזעזעתן המחרישה,** או שהיו מכסות ונתגלו, אם יש בהם שתיים של משאוי שנים שנים, הרי אלו ינטלו. המסקל את שדהו, נוטל את העליונות, ומניח את הנוגעות בארץ. וכן גרגיר של צרורות או גל של אבנים, נוטל את העליונות, ומניח את הנוגעות בארץ. אם יש תחתיהן סלע או קש, הרי אלו ינטלו: **ח אין בונין מדרגות על פני הגאיות ערב שביעית משפסקו הגשמים,** מפני שהוא מתקן לשביעית. אבל בונה הוא בשביעית משפסקו הגשמים, מפני שהוא מתקן למוצאי

since such an act will benefit the field in the eighth year. [So, too,] he may not fortify [and seal in between the stones of a dam] with cement [in the sixth year, since this appears as though preparing to subsequently use the water in the seventh year], but he may arrange [layers of stone, one on top of the other, thus creating] a loose embankment [without cement; since this would not hold water, one cannot misconstrue this as benefitting the seventh year] . [If one is building a wall] any stone which one can take by merely stretching out his hand [from the construction site], may be taken [here, too, this cannot be misconstrued as one clearing his field for subsequent plowing].

(9) Shoulder stones [which are obviously used for construction purposes] are removed from any place [and we do not fear lest someone seeing this will suspect the one doing this of clearing his field], and a *kablan* [meaning, either a sharecropper who is not suspected of clearing a field which is not his, or a building contractor, whose use of stones of any size are obviously for construction purposes] may bring stones [of any size] from anywhere. And these are referred to as “shoulder stones.” Any [stone] that cannot be held with one hand; these are the words of Rabbi Meir. Rabbi Yose says: “Shoulder stones” are as their name implies, namely, such stones that are carried on a man's shoulder, either two or three at a time.

(10) One building a wall between his property and that belonging to the public

רבנו עובדיה מברטנורא

שנתקבצו בעמק באותן הגומות דנראה כמתקנן להשקות בהן שדותיו בשביעית: לא יסמוך בעפר. אם בא להיות סוכר מקום יציאת המים באבנים, לא יתן עפר ויטו בין האבנים משום דמחזי טפי שהוא מתכוין להשקות מהן שדותיו: אבל עושה הוא חייץ. אבנים סדורות זו על גב זו כעין גדר בלא עפר וטיט: כל אבן. שבשדהו, אפילו קטנה אם כשהוא בונה הגדר או הבנין יכול לפשוט ידו וליטלה ולבנות בה: הרי זו תנטל. שהגדר מוכחת עליו דלבנות גדרו הוא נוטלה ולא לתקן השדה לזריעה: ט באות מכל מקום. אפילו מותר שלו דמידע ידיע דלבנין קבעי להו ולא לתקן את השדה: והקבלן. שקיבל שדה באריסות מביא מכל מקום ואפילו מאותה שדה שהוא אריס בה, אפילו אבנים קטנות שאין ושהו זו חשובה בשלו. ויש מפרשים, והקבלן שדרכו לבנות בנינים בקבולת שאין כוונתו אלא לקבץ אבנים מביא (מכל מקום ואפילו משדה) שלו. ר' יוסי אומר כו'. והלכה כר' יוסי:

may dig down to the bedrock [whereas if he had been building a wall between his and another's property, this would be forbidden. The reason is because we fear that once he has the foundation dug, he may change his mind and plant there instead; however, in the case of

the Mishnah, no one would plant at the border of a public domain]. What should he do with the soil [so as not to give the impression that he is preparing his field for sowing]? [First] he piles it up in the public domain, and then repairs it [i.e., he removes it to his own property since onlookers presume he is clearing a public obstacle]; these are the words of Rabbi Yehoshua. Rabbi Akiva says: Just as no damage may be done to a public domain [even temporarily], so, too, one may not repair it [if by doing so, he causes temporary damage, e.g., one who clears small stones in a thoroughfare may not make a temporary pile and then remove it; rather, he must totally remove it immediately as he collects it and dump it into a river or some other site]. Then what should he do with the soil [he dug up]? He piles it up in his own field in the manner of those who bring out dung [as in Mishnah 2 above, “three heaps of dung to every *beit se'ah*”]. So, too, [do Rabbi Yehoshua and Rabbi Akiva argue] when one digs a well, a trench or a cave [as to the manner of the disposal of the soil].

רבנו עובדיה מברטנורא

י להעמיק עד הסלע. ולא חיישינן דלמא ממלך זרע ליה שאין דרך בני אדם לזרוע סמוך לרשות הרבים אבל בינו לבין חבריו חיישינן דלמא ממלך זרע ליה ואסור: **צוברו ברשות הרבים.** ואחר כך נוטלו משם ומתקן את רשות הרבים כמו שהיה: **כשם שאין מקלקלים רשות הרבים כך לא יתקן.** כלומר לא מבעיא לצבור עפרו לרשות הרבים שהוא אסור אף על פי שיסירנו אחר כך שהרי מקלקל הוא לשעה, אלא אפילו לתקן אסור; כגון אם היו אבנים או עפר מפוזרים ברשות הרבים לא יצברם במקום אחד, אלא יסלקם לגמרי מרשות הרבים, והיינו דקאמר כשם שאין מקלקלין רשות הרבים לצבור עפרו לרשות הרבים אף על פי שדעתו לסלקו מיד, כך לא יתקן לצבור אבנים או עפר המפוזרים ברשות הרבים ולשום אותם בצדי רשות הרבים לפי שעה, אלא יסלקם מיד לגמרי מכל רשות הרבים ויוציאם לים או לנהר: **מה יעשה בעפר.** אליבע דרבי עקיבא: **צוברו בתוך שדהו בדרך המזבילים.** שלש אשפות לבית סאה: **וכן החופר בור שיח ומערה.** בשאר ימות השנה, פליגי בה רבי יהושע ורבי עקיבא, לרבי יהושע צוברו ברשות הרבים ובלבד שישלכנו אחר כך ויתקן רשות הרבים כמו שהיה, ולר' עקיבא אף על פי שדעתו לתקן אסור, אלא צוברו ברשותו. והלכה כר'

עקיבא: